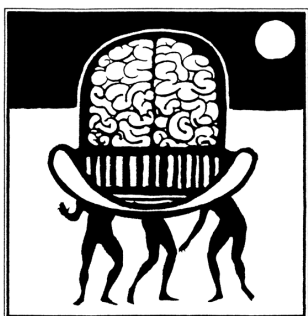

LENGYEL LÁSZLÓ

A NEMZETKÖZI VALUTAALAP (IMF) A VÁLSÁGBAN, VAGY VÁLSÁGBAN AZ IMF?

A valóság az, hogy a világpolitika legfontosabb komponense, amely olajozta a mozgó alkatrészek közötti együttműködést, amely egy közös irányba vezette a rendszert, még nem vesztette el olajozóképességét.

Aválság átértékelte az egyes nemzetközi szervezeteket és azok hierarchikus kapcsolatait, illetve szabályrendszerét. A 2008–12-es válság újra felvetette a kérdést, hogy a Bretton Woodsban kialakított nemzetközi intézményrendszer hetvenes évekbeli bukása után létrejött intézményrendszer – G7, G8 – alkalmas-e a világ pénzügyi, gazdasági folyamatainak ellenőrzésére, irányítására. Egy új Bretton Woods következik, vagy a régi szervezetek és intézmények alakulnak át a válság hatására. Az új pénzügyi-gazdasági hatalmi szerkezet, hegemonia és mentalitás, amely a válságban a szakítás és a folyamatosság együttesét mutatja, egyes szervezeteket és intézményeket leértékelt, másokat új szerepkörbe állítva felértékelt. „Ha a hitelválság kihívást intézett volna a társadalmi kapcsolatok organikus összetételére, ezzel aláásva a világ politikai és pénzügyi rendszerét, arra a következtetésre juthatnánk, hogy törés következett be, és alapvető változásnak vagyunk tanúi. Ehelyett azonban legjobb indulattal is csak a köz- és magánszféra újraegyensúlyozását láthatjuk. Ez érintetlenül hagyja a globális kapitalizmus alapjait, csupán a regulációt végző intézményt hangolja újra azzal a céllal, hogy az állam erőteljesebben tudja érvényesíteni igényeit a pénzügyi rendszerrel szemben, de amely még nem befolyásolja annak alapvetően magánjellegét, valamint kihívást intéz az úgynevezett nagyhatalmi vezető szerep ellen a nemzetközi politikai rendszerben, miközben a létező nagyhatalmi – értsd: amerikai – vezetés strukturális feltételeit érintetlenül hagyja. Ennek megfelelően kijelenthető, hogy a változásban lévő hatalmi

egyensúly (amilyen formában most létezik) nem fogja túllendíteni a pénzügyi rendszert saját keretein.

A valóság az, hogy a világpolitika legfontosabb komponense, amely olajozta a mozgó alkatrészek közötti együttműködést, amely egy közös irányba vezette a rendszert, még nem veszítette el olajozókéességét. Ez az olaj a globális kapitalizmust megalapozó idea, amely a relatíve nyitott piacok hosszú távú életképességébe vetett hiten alapul, amelyben az árak jeleket küldenek a piaci szereplőknek, és ahol a vállalkozások (állami, magán- vagy hibrid) növekednek vagy stagnálnak, vagy adott esetben vesztesen kerülnek ki a versenyből a képességük tekintetében, hogy erőforrásokat tudnak felhalmozni. Ezekhez az alapvető hitekhez ezenfelül több más érték is tartozik, egyenként vagy kombinációban, úgymint egyéni szabadság, társadalmi jólét, társadalmi igazságosság, nemi egyenlőség stb., miközben a legfontosabb alapvető konszenzus az, hogy bárhogy szerveződjenek is a nemzeti gazdaságok, a globális szintérnek tükröznie kell ezeket az értékeket. A kommunista Kínától a nacionalista Oroszorszáig, a szociáldemokrata Dániától a kollektivistá Japánig, a szabad vállalkozásokat pártoló Egyesült Államoktól a populista Argentínáig a mindenki számára elérhető globális gazdaság közjósága, amiben mindenki egyetérthet. Ez tarthatja egyben a globális gazdaságot.”¹

A globális szintéren a különböző politikai és gazdasági szereplők a Nemzetközi Valutaalapot a 2008–12-es válságkezelésben hegemonisztikus helyzetbe hozták. Ha korábban az IMF a fejlett világ gazdasági és pénzügyi rendezéséből kiszorult, a fejlődő világra összpontosító pénzügyi válságmegelőző és -kezelő intézmény volt, mára a fejlett világ pénzügyi rendszerét befolyásoló, szabályrendszerét önállóan alakító intézménnyé lett. A Lehman Brothers összeomlásáig tekintélyi és identitásválságban lévő Nemzetközi Valutaalap a 2008-as pénzügyi, majd realgazdasági válságban új és fontos szerephez jutott. Előnyére szolgált, hogy szervezetként az elsőkk között figyelmeztetett nemcsak a recesszió közeledtére, de a világméretű összefogás szükségességére is, azaz a rendszerszintű válságra; másrészt hogy az egyetlen olyan nemzetközi pénzügyi szervezet volt, amely forrásokkal és szervezeti tapasztalatokkal rendelkezett az országok egyéni válságkezelésére. Az IMF-ről kialakult súlyosan elmarasztaló ítéletek az 1997-es ázsiai, majd az ezredfordulós latin-amerikai válságkezelések kapcsán végül nem a szervezet félreállításához, szerepcsökkenéséhez vezettek, hanem egy tanulási folyamat részeként jelentek meg. 2008 őszén világossá vált, hogy nincs olyan univerzális, sőt kontinentális vagy regionális pénzügyi szervezet, amely egyaránt vállalhatna megelőző, ellenőrző és kezelő szerepet globális értékek és érdekek alapján ázsiai, latin-amerikai, európai – EU-tag, eurózonatag, EU-n kívüli –, afrikai ország válsága esetén. Bár az egyes nagyhatalmak saját hatókörükben, az Európai Unió tagjai területén vállalnak segítő és kezelő szerepet, univerzális szerepre egyedül az IMF alkalmas.

Igy az IMF a nemzetközi válsággal legyőzte saját válságát. És nemcsak a válságkezelésben szerzett tapasztalatait osztja meg a világon más válságkezelőkkel, illetve az érintettekkel, de élen jár abban, hogy szakmailag földerítse a válsághoz vezető okokat és megkezdje egy új gazdasági rend szabályainak kialakítását. Az IMF működésének növekvő hatóköre arra is utal, hogy a nemzetközi válság ugyan megrendítette az Egyesült Államok és Európa anyagi és szellemi tekintélyét, de a Nyugat tartós vezető szerepét érdemben nem érintette. Amerika erős anyagi és hatalmi irányítása és Európa ugyancsak súlyos szellemi befolyásának párosa az IMF-ben a globális erőviszonyok fennmaradását tükrözi. Bár sok tekintetben megszűnt a meghatározó neoliberális – köznyelven: washingtoni konszenzuson alapuló – gazdasági világrend, amelynek az IMF az egyik fő terjesztője és fenntartója volt, de helyébe nem lépett se a kínai – pekingi konszenzus –, se a BRIC – brazil, orosz, indiai, kínai – kö-

zös világrend. Ami ma működik, és aminek a körvonalait éppen most az IMF fő kezdeményezőként és végrehajtóként kialakítani igyekszik, az egy vegyes rendszer, egy globális mixtúra. Ebben keverednek az 1945–1978 közötti keynesianus és posztkeynesianus, illetve az elmúlt harminc év neoliberais elemi új, még kidolgozás alatt álló elemekkel, és itt keverednek a fejlett és lassuló „nyugati”, illetve a fejlődő és gyorsuló „keleti” gazdaságok rendező elvei, de egyértelműen a globális liberális rendszernek megfelelően.

A nyugati világ és ennek megfelelően az IMF nem kiszorulóban van időben és térben a világrendszerből. Ellenkezőleg, az IMF szerepe erősödik, és nemcsak a fejlett világ fogadja el saját általános pénzügyi intézményeként, hanem e szerepét növelni kívánja Kína, India, Brazília, Oroszország, Törökország, Dél-Afrika, vagyis a feljövő gazdaságok irányítói is. A válság idején egyértelmű nagyhatalmi konszenzus alakult ki az IMF mint globális, regionális és egyedi válságkezelő körül, támogatottsága egyhangú. Az IMF és a Világbank számíthatnak arra, hogy tőkájukat folyamatosan növelik az igényeiknek megfelelően, hogy képesek legyenek minél több helyen érdemben beavatkozni. Ma egyedül az IMF rendelkezik ilyen globális anyagi, szellemi és intézményi felhatalmazással. Eszközrendszerén, válságkezelő módszerein van és lehetséges vita, de az IMF fő céljait és megoldásait illetően a nemzetközi közösség egyértelműen támogatja. Így azok az országok, kormányok és ellenzékek, amelyek az IMF-et mint intézményt támadják, valójában a nemzetközi közösséggel fordulnak szembe, és bármennyire megosztott is e közösség, az IMF-fel szemben nem lehet benne szövetségesre lenni.

A kelet-európai politikusoknak és a közvéleményeknek a nyolcvanas évek elejéig nyúlnak vissza a tapasztalatai, emlékei az IMF-ről. Illúziók és mítoszok, tudások és fél-tudások, ítéletek és előítéletek kapcsolódtak és kapcsolódnak a Valutaalap működéséhez. Az IMF volt az „imperialisták ördögi képviselője”, volt „angyali megmentő”. Érdekes megemlékezni erről, mert a ma politikusai – Orbán és Basescu, Gyurcsány és Ponta stb. – ezzel a közvéleményben kialakult hitrendszerrel dolgoznak, illetve ezt a hitrendszert alakítják.

Kádár- és Ceaușescu-kor és az IMF

■ Az 1979-es második olajárrobbanás és Leonid Brezsnyev szovjet főtitkár levele az európai szocialista országok vezetőihez, amelyben jelezte, hogy a Szovjetunió nem növeli olajszállítmányait, illetve dollárért eladható kemény cikkekhez kötötte a szovjet olajszállításokat, megrendítette a súlyosan eladósodott országokat, mindenekelőtt Lengyelországot, Romániát és Magyarországot. Röviddel ezután következett Afganisztán szovjet megszállása és az első amerikai hitelebargó a szocialista országokkal szemben. Ebben az európai szocialista országok egy részét – Lengyelországot, Magyarországot, Romániát, Jugoszláviát – érintő adósságválságban fölmerült, hogy ha belső szanálásra ők maguk képtelenek, akkor ki vállalja adósságaik fizetését. A Szovjetunió vezetése világossá tette, hogy a szovjetek se együtt, se külön-külön nem hajlandók egy szánáló pénzügyi és/vagy energiacsomag kialakítására, és nem nyújtanak gazdasági-pénzügyi védernyőt a Varsói Szerződés és a KGST országainak adósságai fölé.

A nyugati – mindenekelőtt német, francia, japán, holland és kis részben amerikai – hitelezők ekkor ébredtek rá először, hogy a szovjet övezetben megszűnt a közös válságkezelés, az országoknak maguknak kell adósságaikat törleszteni. Ennek következtében az addig biztosnak látszó országok leminősítették, és hiteleik súlyos kockázatot jelentettek. Két ország, Lengyelország és Románia már 1980-ban *de facto* fizetéseképtelenné vált, vagyis nem tudták hiteleiket törleszteni, és ezért vásárlásait közvetlenül kellett keményvalutában eszközölni.

Kádár János MSZMP főtitkár óvatosan tapogatózni kezdett egy nyugati nyitás irányába. Látómezejében az erőszakos, de gazdasági közösséget, szolidaritást nem vállaló Moszkva, egy kemény Washington és egy engedékeny Bonn állt. Felvette a titkos tárgyalások fonalát Magyarország visszatéréséről az IMF-be és a Világbankba, másrészt kezdeményezte egy külön megállapodás kötését az Európai Gazdasági Közösséggel. Jellemző módon se a Szovjetunió, se az NSZK nem volt hajlandó együttesen kezelni a válságba jutott országokat, egyedül az IMF igyekezett összehangolni a jugoszláv, román, lengyel és magyar adósságválságok programjait. Jugoszlávia és Románia IMF-tagok voltak, és 1981 novemberében került az IMF igazgatótanácsa elé a magyar és a lengyel visszalépési kérelem, amelyet az igazgatóság el is fogadott.²

Am az 1981. december 13-i lengyel szükségállapot bejelentésének hatására a Rigan-adminisztráció nemcsak megvétózta Lengyelország csatlakozását, hanem újabb hitelezési bojkottot mondott ki a szocialista országokra. A fizetéseképtelenségi sor szélén álló Magyarország *de facto* fizetéseképtelenné vált. 1956 óta először a rendszernek túléléséért kellett küzdenie. Magyarország hónapokon keresztül a közvetlen csőddel nézett szembe. Importját csak közvetlen exportjából származó bevételeivel szerezhette meg. Kádár János és a hatalom többi birtokosa sokkoló élményen ment keresztül. Valamennyien átérték a háborút és 1956-ot. Tartottak is tőle. Tudták, mit jelent idegen csapatok megjelenése az országban, vagy mit ér az utca hatalma. De a fizetéseképtelenség egyszerre átélhető és átélhetetlen állapot. Kádár János főtitkár és az MSZMP Politikai Bizottsága először érezte meg, hogy hiába százszázalékos uralma az ország felett, hiába tehet hatalmilag bármit az országon belül bárkivel, hatalmát radikálisan korlátozza gazdasági tehetetlensége. Mint akinek halálos betegségét jelentették be váratlanul s fordulna mindenhová. A csapás kiheverhető, de örökre megmarad a hatalom, az élet korlátozottságának émelyítő tudata. Kádár a brutális diktatúra vagy a Nyugattal való részleges kiegyezés között választhatott. A diktatúrához se ereje, se kedve nem volt. Az IMF-hez, annak készenléti hiteléhez menekült.

Az egyetlen párt és teljhatalmú vezetője rákényszerült arra, hogy beismerje: se önerőből, se a szövetséges Szovjetunióval nem képes áthidalni adósságválságát. Kádár János megértette, hogy az adósságok önerőből történő törlesztése brutális társadalmi megszorításokkal, áru- és szolgáltatáshiánnyal, a puha diktatúra rendszerének azonnali lerombolásával jár. A fizetéseképtelen Romániában Nicolae Ceaușescu pártvezető az önerőre támaszkodást, a gazdasági függetlenséget és szuverenitást, ezzel a könyörtelen nacionalista diktatúrát választotta. Románia 1971-től volt IMF-tag. 1980 júniusában IMF készenléti hitelt – stand-by loan – vett fel „gazdasági reformokra és stabilizációs intézkedésekre”. De Ceaușescu nem akart reformokat. Inkább a Szovjetunióhoz fordult, hogy olajszállítmányokat nyerjen politikai engedményekért cserébe. De a szovjet válasz lesújtó: csak keményvalutáért, világszerte áron hajlandó Romániának szállítani. A szorongatott Ceaușescu fokról fokra belecsúszik a Nyugat- és Valutaalappellenességbe, s 1983 karácsonyán meghirdeti, hogy Románia 1988-ig önerőből visszafizeti összes adósságát. „Se Moszkva, se Washington” – a románok önerőre támaszkodnak. Románia saját társadalmának könyörtelen kizsigerezésével, hajnali sorban állásokkal, áramszünetekkel, őrült elnyomással fizette meg adósságait. De valóban nem volt szerződése az IMF-fel, és Ceaușescut haláláig senki se korlátozta.

Kádár viszont megértette, hogy ki kell egyeznie a korábban a „nemzetközi imperializmus pénzügyi központjának” nevezett, amerikai irányításúnak mondott Valutaalappal.³ És ami ennél is súlyosabb teher, el kell fogadnia, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezet betekinthet a magyar költségvetésbe, és a hitelekért cserébe a költségvetést kiegyensúlyozó, megszorító programot vár el.

És itt álljunk meg egy pillanatra. A magyar történettel párhuzamosan nemcsak a román, de a jugoszláv IMF-történet is futott. Jugoszláviában 1979-ben tetőzött a fize-

tési mérleg hiánya és az adósságválság. A hitelezők kemény nyomást gyakoroltak a dinár árfolyamán keresztül, hogy Jugoszlávia térjen a megszorítások és a reformok útjára. Az 1980-as Kraigher-bizottság javasolta is a visszatérést az 1965-ös reformokhoz, de a megosztott, gyenge föderatív irányítók nem tudták akarataikat keresztülvinni a nacionalista tagköztársaságokon. 1981-ben arra kényszerültek, hogy az IMF-hez forduljanak. „A Valutaalap faltörő kosként – *battering ram* – zúzta be a szövetségi állam kapuját.” Az IMF egymásra következő megszorító csomagjai nem segítettek, miközben az IMF befolyása a nyolcvanas évek végére korlátlanra vált az ország fölött. Mindez erős Nyugat-, IMF-, föderáció- és piacellenes hangulatot váltott ki a társadalomból és a politikai elit többségéből. „Jugoszlávia esetében döntő szerepet játszottak a hidegháború végén elkövetett hibák, hogy a NATO-országok kormányai politikailag támogatták a központi szövetségi kormányt, de ez ellentmondott az IMF-logikának, amely megszorító intézkedéseivel destabilizálta a törekény szövetségi szerkezetet.”⁴ Ante Markovic jugoszláv kormányfő hiába könyörgött az IMF-delegációnak, hogy lazítsanak a szorításon, nem talált meghallgatásra, ami végül a szövetség szétrobbanásához és szörnyű háborúhoz vezetett.

Magyarország esetében az IMF programja 1982 és 1985 között a politikai vezetést a reformok és a szoros költségvetés programjai felé toltta. Ez kétségtelen, hogy egyfajta kettős hegemoniát teremtett Magyarország felett: politikai és katonai téren a Szovjetuniótól, gazdasági téren a Valutaalaptól függött (valójában a hitelezőktől, akik számára a Valutaalap nyújtott biztosítékot, hogy Magyarország fizetni fog).⁵ Másrészt, a magyar ellenzéknek le kellett számolnia azzal az illúzióval, hogy az IMF-et befolyásolni lehet emberjogi vagy demokráciaproblémákkal, ezek mindvégig a Valutaalap figyelmén kívül maradtak. Egyáltalán nem véletlen, hogy az IMF-ről elterjedt az a közkeletű vélekedés, miszerint szívesen működik együtt diktatúrákkal, amelyek megfigyelmezik a lakosságot, amelyek nem engednek sztrájkot és tüntetést semmilyen gazdasági programmal szemben. *Az IMF se nem demokratizáló, se nem reformáló, egyszóval nem volt rendszerváltó szervezet.* Pontosan úgy járt el Kelet-Európa diktatúráiban, mint a latin-amerikai vagy ázsiai diktatúrákban: ortodox egyensúlyi gazdaságpolitikát követelt meg az adós államtól, anélkül hogy bármiféle gazdasági és politikai reformot kért, követelt volna. De amikor Kádár János 1984 végén a gazdaság dinamizálása mellett döntött – „vége a lapos kúszásnak” –, és az 1985-ös XIII. MSZMP-kongresszuson a növekedés mellett szavaztak, szakítva az egyensúlyi politikával, az IMF szorgalmasan jelezte, hogy ez a lépés válsághoz fog vezetni. Magyarország egy év alatt megduplázta adósságát, a rendszer strukturális, legitimációs és adósságválsága 1986 tavaszától egymásra rétegződött – s ez végül a rendszerváltáshoz vezetett.

De ebből a korszakból származik az a máig élő mítosz, hogy az amerikaiak által irányított nemzetközi tőke a hetvenes évek elején a politikai és katonai fellazítás mellett és helyett az *eladósítást* választotta harci fegyverül. A „Tőke Központi Bizottsága” tudatos politikával kelepcebe csalta az európai szocialista országokat: olcsó hitelekkel kínált, amelyek arra szolgáltak, hogy nyugati fogyasztási és beruházási cikket vásároljunk, majd folyamatosan drágította a hitelek, és a hitelek visszafizetéséhez is hitelekkel kínált. A mohó nyugati bankok rajtunk nyereszkedtek: először, amikor ránk sózták a hiteleiket, másodsor, amikor a hitelek sokszorosán visszafizették. Az eladósodott országok érett gyümölcsként hullottak az IMF zsákjába. A Valutaalap ezután azt csinált velünk, amit csak akart – kapitalista és nyugati útra hajtotta Magyarországot. Az IMF afféle gazdasági CIA – és „tudjuk, hogy dolgoznak az efféle urak”. Ennek a tudatos stratégiának egyesek csodálói, mások átkozói voltak. A közvéleményben továbbgyűrűzött a pártközpontban kialakított mítosz, hitt benne, hisz benne boldog s boldogtalan.⁶

Az IMF a válságban

■ 2008 októberében az IMF visszatért az Európai Unióba. Ez azonban egy részben egészben megváltozott Valutaalap volt. Az IMF szakított a „washingtoni konszenzus” fenntarthatatlan elemeivel. Világméretben egy sajátos liberális (libertáriánus) keynesianus doktrínát hirdetett meg. Rögtön a válság kezdetén az IMF vezetése jelezte, hogy a válság világméretű, és ennek megfelelően világszintű összefogásra és válságkezelésre van szükség. Dominique Strauss-Kahn francia vezérigazgató azonnal rávette Nicolas Sarkozy francia köztársasági elnököt, aki akkor az EU soros elnöke is volt, hogy az EU nagyhatalmai lépjenek ki az állami, az euróövezeti, sőt az EU-szintű válságkezelésből, és a G20 szintjén fogjanak hozzá a válság felméréséhez, majd közös kezeléséhez. És Strauss-Kahn szerint egy, a GDP 2 százalékát kitevő állami stimulust kell adni a gazdaságoknak, hogy a keletkező piaci kereslethiányt enyhíteni lehessen, hogy ne következzen be az 1929–33-as válsághoz hasonló összeomlás.⁷ Ez teljesen új megközelítés volt a korábbiakhoz képest.

Ugyanakkor az IMF valamennyi válságkezelésébe vett országban egyensúlyi és reformpolitikát követelt, vagyis a megszorítás – *austerity, rigueur* – és a fenntartható növekedés lazább mixtúráját. Ennek megfelelően az IMF hajlandónak mutatkozott és mutatkozik arra, hogy megbízható és ellenőrizhető reformpolitikák mellett lazítson egyes országok egyensúlyi kritériumain, némileg engedjen a költségvetési hiány és adósság gazdaságpolitikai ágán, hogy ellensúlyozzon a szerkezeti hosszú távú reformokkal.

A gazdasági válság kezdetén az amerikai és európai politikusok az IMF szerepét az alkalmi válságkezelésben látták. 2008 őszén még nem szántak a Valutaalapnak általános és világméretű válságmegelőző és válságkezelő szerepet. Ehhez akkor hiányzott az IMF kellő méretű forrása és a belé vetett bizalom, hogy képes lesz egy globális beavatkozás végrehajtására. De Gordon Brown brit miniszterelnök javaslatára az Európai Unió nem vállalta magára a válságba jutó EU-tagállamok közvetlen kimentését sem, hanem az eddig kizárólag az EU-n kívül működő IMF-et kérte fel erre. Egészen pontosan azt javasolta a fizetésképtelenség határára sodródó Magyarországnak, majd Lettországnak és Romániának, hogy forduljanak az IMF-hez, és egy új konstrukció keretében meneküljenek a fizetésképtelenség elől. Az új pénzügyi konstrukció lényege, hogy az adott ország készenléti IMF-hitelt kér, amely konzorciális EU-, Világbank-, EIB-, EBRD-hitellé egészíthető ki. A készenléti hitel kellő garancia a hitelezőknek arra, hogy az adott ország teljesíteni fogja fizetési kötelezettségeit. Az adott hitelkérelem feltételeit, a közkeletű hitekkel ellentétben, nem az IMF vagy az EU alakítja ki, hanem az adott kérelmező ország, és a nemzetközi intézmények azt vizsgálják, hogy a vállalt kötelezettségek teljesíthetőek-e vagy sem.

A 2008. őszi gyors és hatékony fellépés Magyarországon, Ukrajnában, Pakisztánban, majd az IMF előrejelzéseinek és javaslatainak megbízhatósága emelte a Valutaalapot magasabb szintre. A kezdeti kísérlet, hogy a 2008-as új intézményt, a G20 találkozóinak állandó szervezetét alkalmazzák a nemzetközi szabályozás és válságkezelés szervezeteként, hamvába halt. Az IMF iránt Ázsiában visszanyert bizalom, majd a nagy gazdaságok döntése, hogy feltökésítik az IMF-et a válságkezelő csomagokban való részvétel érdekében, az IMF-et megkerülhetetlen szereplővé tette.

Mindez fölvetette az IMF egyik legfontosabb problémáját. Be kell avatkoznia a világgazdasági – globális, kontinentális, regionális – érdekek képviselőjeként egy országban, hogy megelőzzön, illetve kezeljen egy globális, kontinentális vagy regionális válságfolyamatot, de ehhez nincs nemzetközi jogi és politikai felhatalmazása egy szuverén országgal szemben. Ha az adott ország, szuverenitására és függetlenségére hivatkozva, megszakítja tárgyalásait az IMF-fel, illetve nem teljesíti a Valutaalap ajánlásait, akkor az IMF-nek semmilyen kényszerítő eszköz nincs a kezében. Egyetlen közvetett eszközzel rendelkezik: a piacok láthatóan büntetik azokat az ország-

kat, amelyek nem fogadják el az IMF javaslatait, és/vagy megszakítják a kapcsolatukat vele.

„A talpra álló országoknak először a Valutaalapot kell kifizetniük, hogy »függetlenedjenek« tőle. Ez egy népszerű cél, különösen amióta az IMF-et népsanyargatással vádolják. De amint visszafizetik a hitelt, egyetlen helyi politikus sem akarja tovább követni az IMF által javasolt politikát – egészen addig, míg a rossz gazdaságpolitika következtében vissza nem kerülnek az IMF karjaiba. Jó gazdasági időben az IMF-nek korlátozott a befolyása a sérülékeny országokban, miközben rendre késznek mutatkozik kimenteni őket a bajból (legtöbbször felelőtlen bankok miatt) – ezzel tulajdonképpen bátorítja a rossz gazdaságpolitikát. Még ennél is súlyosabb probléma, hogy az IMF-nek semekkora befolyása nincs olyan nagy gazdaságokra, amelyeknek sosem lesz szükségük pénzre, még akkor sem, ha az ottani politikáknak negatív hatásai lehetnek globálisan. Ez egy veszélyes gyengeség a globális integráció korában. Országok úgy képesek meghatározni a globális trendeket és tematikát, hogy csak a saját, belső politikájukat tartják szem előtt, még akkor is, ha politikáik továbbgyűrűző, negatív következményei idővel visszahullnak rájuk. A kérdés: hogyan tudja az IMF úgy befolyásolni a helyi politikákat, hogy a globális jót tartja szem előtt, de mégis valahogy tiszteletben tartja a nemzeti szuverenitásokat? Az egyetlen kivitelezhető válasz az lehet, ha sikerül egy inkább alulról építkező érdekképviseleti szervvé alakulnia.”⁸

Természetesen a kis országok joggal panaszozzák fel a nagyoknak, illetve az IMF-nek és az EU Bizottságának, hogy ami rájuk nézve kötelező, amiért őket büntetik, az nem áll a gazdasági nagyhatalmakra. „Emlékszem 2005 tavaszán egy washingtoni sajtótájékoztatóra, ahol az IMF kibocsátotta a *World Economic Outlook* kiadványát. A brit választási kampány épp teljes gőzzel zajlott. A *Financial Times* egyik riportérének kérdésére megjegyeztem, hogy az Egyesült Királyságnak növelnie kellene e bevételeit és vágni a kiadásokon ahhoz, hogy a saját fiskális szabályait be tudja tartani, ami adóemelés jelent. A megjegyzésem az IMF elemzőinek kifogástalan számain alapult, mégis Gordon Brown, aki akkor pénzügyminiszter volt, dühösen reagált a szavaimra, mivel azok pont szembementek saját választási kijelentéseivel. Brown egyben az IMF felügyelőbizottságának elnöke is volt, és másnapra sajtótájékoztatót hívott össze. Hevesen támadta a Valutaalapot, hogy megint téved az Egyesült Királysággal kapcsolatban, miközben az IMF vezérigazgatója, Rodrigo de Rato kínosan feszengve ült mellette, és tulajdonképpen kiállt az elemzői mellett azzal, hogy udvariasan egy szót sem szólt. Az IMF kiállt az elemzése mellett a britek nyomása ellenére is. Az adatok azóta az IMF-et igazolták.”⁹

Magyarországra való visszatérése 2008 őszén az IMF számára a bizonyítás, az új identitás megszerzésének egyik terepe volt, mivel az Európai Unió országaiban a Valutaalap nem játszott válságkezelő szerepet.¹⁰ Az IMF-szakértők tapasztalataikat Magyarországról a kilencvenes évek közepén szerezték, az 1995-ös válságban, és ennek megfelelően mind Magyarországot, mind az Európai Uniót belülről fel kellett fedezniük.

Kiindulópontként látnunk kell, hogy kezdetben az európai politikusok és gazdasági vezetők egy rossz keveréket állítottak elő mind a nyugat-európai, mind pedig a kelet-európai válság kezelésére. Az ortodox monetáris politikát folytató Európai Központi Bank és az együttes fellépést kizáró, közös stimuláló csomagot elutasító, a nemzeti gazdaságpolitikákat össze nem hangoló nemzeti politikák súlyosan megnehezítették a válság kezelését. Így azzal, hogy az euróövezeti országok párizsi csúc értekezlete arról döntött, hogy nem vállal felelősséget és kockázatot az övezeten kívüli EU-országok hiteleiért, és a Trichet vezette Európai Központi Bank nem volt hajlandó likviditást biztosítani az euróövezeten kívüli európai országoknak, automatikusan kiszárították és válságba taszították az övezeten kívüli nemzetgazdaságokat.

Ezért a szakadék legszélén álló kelet-európai országok egyéni válságkezelése az IMF és részben az európai intézmények révén már csak mellékút. Ha az EKB likviditást nyújt, és az Európai Unió Bizottságának sikerül elérnie, hogy az EU egy közös válságkezelő csomagot fogadjon el, akkor aligha kerül sor Magyarországra, Lettországra és Románia csőd közeli helyzetére, és megelőzhetővé válik a görög, spanyol, portugál, ír válságokból következő euróválság. Nem ez történt.

Az IMF–EU magyar csomag kialakításában a szervezetek nagyvonalúan jártak el. A hitel nagysága jóval meghaladta a korábbi hasonló beavatkozásokat, és a válság okaira, illetve megoldására nézve az IMF és az EU delegációi elfogadták a magyar magyarázatokat és javaslatokat. Ha hibáztak, akkor ebben hibáztak. A magyar gazdaságpolitika monetáris, fiskális és jövedelempolitikai irányítói mondták ki, hogy a magyar válság oka a magas adósság és az euró- és svájcfrankhitelek kockázata. Továbbá a jegybankelnök több nyilatkozatban kifejtette, hogy Magyarországon fogyasztói buborék keletkezett, és 2000–2500 milliárd forint túlköltést kell egy megszorító csomaggal visszavenni.¹¹ Mind a nemzetközi pénzügyi szervezetek, mind a pénzpiaci szereplők elfogadták a magyarázatokat, ahelyett hogy a válság fő okát a likviditáshiányban, az alacsony tartalékolási szintben látták volna.¹²

Az MNB elnöke meggyőzte a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert, hogy az IMF és az EU, valamint a piacok bizalmának elnyerése érdekében ne növekedés irányú egyensúlyi, hanem megszorító, hiányt csökkentő prociklikus politikát javasoljanak. Ezzel a válság egészére, sőt a válság utáni helyzetre is döntő hatással járó hibás útra léptünk, a prociklikus, növekedést visszafogó útra. A lefelé korrigált költségvetési hiányszám, vagyis a fiskális megszorítás mellé a monetáris politika további kényszerű restriktívot vállalt. Az IMF és az EU elfogadta a Gyurcsány-kormány és a Simor–MNB pályáját, amivel azután meghatározta a Bajnai-, majd az Orbán-kormány mozgásterét is. Ettől kezdve a piacok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek ezt a szigorú, prociklikus pályát kérik számon.

A Gyurcsány-kormány súlyos politikai hibát is vétett. Az IMF-tárgyalások idején összehívta az ún. Nemzeti Csúcsot, hogy az ország főszereplői tárgyaljanak a válság kialakította helyzetről, ám a kormány eltitkolta az ellenzék elől az IMF-tárgyalásokat. Azzal, hogy elment a Nemzeti Csúcsértekezletre, Orbán Viktor, a Fidesz elnöke politikai engedményt tett, legitimálta a kormány válságkezelő szerepét. Joggal érezhetjük úgy, hogy a kormány becsapta, és a legfontosabb stratégiai tárgyalásokból kihagyta. Ekkor éledt a gyanú nemcsak a kormánnyal, de a Nemzetközi Valutaalappal szemben is, hogy a megkötött és nyilvánosságra hozott szerződésnek valamiféle titkos záradéka létezik, amely mintegy biztosítja a Gyurcsány-kormány hatalmon maradását. A Fidesz vezetőiben megerősödött az a meggyőződés, hogy ha 2005 ősze és 2006 áprilisa között az EU-Bizottság és a szocialista Joaquin Almunia pénzügyi biztos segítették politikai okokból Gyurcsány és az MSZP választási győzelmét, tudomásul véve a szocialista költségvetési „trükközést”, most a Valutaalap és a volt szocialista vezető, Dominique Strauss-Kahn mentik ki a Gyurcsány-kormányt.¹³ Az IMF-nek és az Európai Uniónak 2008 válságos őszén egyáltalán nem voltak politikai preferenciái. Azzal kötöttek hitelszerződést, aki kormányon volt, és aki hajlandó volt a gyors válságkezelésre.

Tekintettel arra, hogy az IMF az Európai Unióval együtt nyújtott közös, 20 milliárd eurós hitelt 2008 októberében, az IMF és az EU Bizottsága között szoros munkamegosztás alakult ki pontos, egyeztetett szerepekkel. Ebben a szerep- és munkamegosztásban az Európai Unió delegációja a formális kritériumok szigorú számonkérőjének, a szabályok betartatójának szerepét játszotta, az IMF küldöttség és állandó képviselő pedig a számok hiteles háttere, a reformok és programok ellenőrzőjének szerepét. Az EU a *mit* és *mennyit* megkövetelője, az IMF a *hogyané*. Az EU ra-

gaszkodik a helyes végeredményhez, az IMF látni kívánja a számítás módját, hogy a szám kijöhet-e vagy sem. Az EU mindig azt kérdezi: mennyi a szám? Az IMF: mi a program? Ebben a rendszerben az EU a „rossz rendőr”, aki szigorúan ragaszkodik a maastrichti kritériumokhoz, még akkor is, ha lehetetlen a véghezvitele. A Valutaalap a „jó rendőr”, aki megpróbál utakat és módokat találni arra, hogy a szigorú szám elérhető legyen, és akivel, bizonyos határokon belül, alkudozni lehet a számokon.¹⁴

Ami legalább ennyire fontos, az IMF a megelőző, segítő csomagok híve és támogatója Európában, vagyis a nemzetközi, az európai szolidaritás szószólója a nemzeti, nemzetállami önzéssel, önérdekekkel szemben. Az IMF 2008 őszén felkarolta a kelet-európai EU-tag országok – Magyarország és Lettország –, illetve a nem uniós tag Ukrajna kiségitésének ügyét. A háttérben támogatta azt a kelet-európai kezdeményezést, amely likviditást kért, követelt a nem euróövezeti EU-tag országoknak (Bécsi Kezdeményezés).¹⁵ Dominique Strauss-Kahn, majd az őt követő Christine Lagarde vezérigazgató mindent megtett annak érdekében, hogy Görögország mentőcsomaghoz jusson, és ez a csomag a lehető legnagyobb legyen.

A pénzüpiaci szereplők – az alapok, a minősítők, az elemzők – nemcsak ismerik az IMF és az EU válságkezelési munka- és szerepmegosztását Európában, de mintegy el is ismerték, jóvá is hagyták azt. Azoknál az országoknál, amelyek saját rossz fundamentumaik, illetve politikájuk hiteltelensége miatt az EU és az IMF együttes támogatására szorultak, az EU kritériumokat számon kérő és az IMF programokat hitelesítő politikái, védőhálói elengedhetetlenek.

A Nemzetközi Valutaalap Olivier Blanchard főközgazdászával az élen több kutatást indított a válság okainak felderítésére és a válság utáni rendszer elemeinek meghatározására. Az IMF 2012. októberi tokiói közgyűlése elé került a magas adósságok és a lassuló növekedés összefüggésének vizsgálata. Ennek annál is inkább nagy a jelentősége, mert hosszú idő után most első ízben alakult ki nemzetközi intézményi és elemzői konszenzus arról, hogy a világ nagy gazdaságai külön-külön és együttesen nem esnek vissza a válságba, és komoly esély van arra, hogy többek közt az IMF által kidolgozott és alkalmazott eszközökkel a világ kijuthat a hosszú válságfolyamatból. Európában ezek közé tartozik a bankunió, a tűzfal alkalmazása és az Európai Központi Bank *de facto* végső hitelezőként való megjelenése.

Az IMF-szakértők ma élén járnak az innovatív közgazdasági gondolkodásnak. A tokiói közgyűlésre készített tanulmány szembenéz az ortodox neoliberais közgazdaságtan hibáival, így az IMF hibáival is.¹⁶ A tanulmány 27 ország 2010-es adatait dolgozta fel, és ezek alapján felülvizsgálta az úgynevezett fiskális multiplikátorról kialakított korábbi általánosan elfogadott véleményt. Az elmélet és az IMF-programok gyakorlati végrehajtói könyökszabályként fogadták el, hogy adott ország GDP-jének 1%-át elérő költségvetési kiigazítás, megszorítás 0,5%-kal csökkenti az ország GDP-jét. (Ennek alapján gondolták végig Magyarország vagy Románia hitelszerződéseiben a költségvetési kiigazítást.) Ám a tények azt mutatják, hogy a visszaesés ennél jóval nagyobb, 0,7-1,7% között ingadozik. Ez megkérdőjelezi a megszorító politikák szakmai eredményességét. A szakértők a következő okokat látják e jelenség mögött: 1) a költségvetési kiigazítás csak akkor nem jár nagyobb növekedési visszaeséssel, ha erős hitelexpanzióval párosul, és a külső egyensúly egy fenntartható pályán halad: a külső egyensúly javulása ellensúlyozza a költségvetési kereslet csökkenését (ez történt például 1995–96-ban Magyarországon a Bokros-csomag makrogazdasági kiigazítása idején). De ha nincs hitelexpanzió, és nincs erős külső piaci szívóhatás, akkor a kiigazítás jelentős visszaeséssel jár. 2) Korábban a költségvetési megszorítás jelentős bizalomerősödéssel járt a piacon, ami gyorsan csökkentette a kockázati felárakat, és ezzel csökkentek az államadósság kamatszolgálati terhei. Ez elegendő volt a fordulathoz, nem kellett olyan mélységben vágni, ami már a reálgazdaságot érinti.

Csak hogy az államadósság finanszírozása valamennyi fejlett országban olcsó volt a válság előtt – többek közt ezért is mertek eladósodni, vagyis nincs mit megtakarítani a kamatokon. Továbbá a válságba került országok IMF–EU olcsó kamatozású, nem piaci hitelekkel kaptak, így ezek csökkentésével sincs megtakarítás. A következtetés: a kiigazító politikáknak növekedési-stimuláló politikákkal kell párosulniuk.

Az IMF e (fél)fordulata alig ismert a közvélemény előtt. A válságban lévő országokban az IMF továbbra sem mentőangyalként, hanem szörnyetegként jelenik meg: a megszorító politikák kikényszerítőjeként. Rendre törnek ki kisebb-nagyobb lázongások kormányok és szakszervezetek részéről, hogy elutasítsák az „IMF-diktátumot”. Realista módon kell ezzel a jelenséggel mind az IMF szakértőinek, mind a racionalitásba bízó válságkezelőknek szembenézniük.

„Korunkban bizonyos értelemben Burke »szofistái, közgazdászai és kalkulátorai« – a racionalisták, a viktoriánus progresszívek győztek. Condorcet egyszer megjegyezte, hogy a jövő valódi kérdéseit a haszonelvű következmények racionális mérlegelése alapján lehet eldönteni. Az új jelszó, a társadalmi és személyes problémák megoldásának kulcsa a *calculus* volt. A technológiai megközelítés elleni lázadás abból az érzésből táplálkozik, hogy azokban a »globális« számításokban és durva extrapolációkban, amelyek a politika tervezőit és kivitelezőit irányítják gigantikus műveleteikben, amelyekbe a kormányok, a korporációk és a legkülönbözőbb egymással kapcsolódó elitiek bonyolódnak, szem elől tévesztik az emberi jogokat, amelyek az emberek sajátosságaiban – egyediségükben, akarattal, érzelmekkel, hiedelmekkel, eszményekkel, saját életmóddal rendelkező mivoltukban gyökereznek. [Ekkor tör ki] a lázadás azok ellen a törvények és intézmények ellen, amelyeket igazságtalannak, elnyomónak, romlottnak érznek, vagy közömbösnek az emberek legmélyebb vágyai iránt. Időnként úgy érzik az emberek, hogy ezek az intézmények – bármi a hivatalos hitvallásuk vagy ideológiájuk – egy osztálynak vagy csoportnak kedveznek a többiek rovására, akiket tudatosan vagy öntudatlanul megpróbálnak becsapni vagy alkalmazkodásra kényszeríteni.”¹⁷

■ JEGYZETEK

1. Randall Germain: *Financial order and world politics: crisis, change and continuity*. International Affairs 2009. 4. 685–687.
2. Valerie J. Assetto: *The Soviet Bloc in the IMF and the IBRD*. Boulder, Westview, 1988. 174. Igen jellemző, hogy az IMF-en belül a kommunista Kína, Teng Hsziao-ping reformpolitikájának megfelelően, mindent megtett a kelet-európai szocialista országok újrafelvétele és hitelezése érdekében.
3. Kádár János magyar pártvezető inkább szeretett volna megállapodásra jutni az Európai Közösséggel, ahol ekkor a vezető szerepet a német Helmut Schmidt kancellár vezette SPD–FDP-kormány játszotta. Kádár társulási szerződést és ennek megfelelő védernyőt remélt az Európai Közösségtől, de Schmidt nyersen kioktatta: hogyan képzelet, hogy Magyarország a Varsói Szerződés és a KGST tagjaként ilyen státuszt nyerhet el. Ekkor kellett Kádárnak belenyugodnia abba, hogy egyedül az IMF-fel állapodhat meg.
4. Michael McGwire: *Shifting the paradigm*. International Affairs 2002. 1. 27. Jugoszlávia IMF-válságkezelése a legnegatívabb minta az IMF működésében.
5. „Az ország korán gazdasági reformokba kezdett, és ehhez már az Alaphoz való csatlakozása első évében 520 millió dolláros IMF-hitelre volt szüksége. Magyarország 1984-ben, a piacgazdaság kialakításában eminens diákként enyhítette az importkorlátozást. A támogatásokat visszafogták, és a forintot leértékelték, mindezt az IMF kérésére, sürgetésére vagy épp annak instrukciói alapján.” Klaus Brinkbäumer–Ullrich Fichtner: *A Inside View of the IMF's Massive Global Influence*. Spiegel online 2010. 10. 04.
6. E mítosz tegnapi és mai vallóit egyáltalán nem befolyásolják a tények. Nem számít, hogy a kelet-európai országok a német és a japán fellendülésnek és hitelbőségnek köszönhették a hetvenes évek elején az olcsó hitelekkel, majd 1973 után a két olajválság okozott pénzsűkét ugyanezekben a piacokon és relatív pénzbőséget az arab befektetők körében. Az európai szocialista országokkal és a Szovjetunióval folytatott aktív gazdaságpolitika a német Brandt és Schmidt „keleti politikája”, a francia De Gaulle, Pompidou és Giscard politikája, és nem az Egyesült Államoké, amely határozottan elítélte a Kelet finanszírozását.
7. *DSK veut des plans de relance plus ambitieux*. Libération 2008. 12. 21. Az IMF vezérigazgatója nagyjából egy 1240 milliárd dolláros, a világ GDP-jének 2 százalékát kitevő stimuláló csomagot ajánlott a G20 első értekezletén 2008 decemberében.
8. Raghuram Rajan: *Grassroots Economics*. The National Interest 2010 July–August.
9. Rajan: i.m.

10. Amikor Dominique Strauss-Kahn 2009. január 14-én először Magyarországra látogatott, kimondta, hogy Magyarországot az IMF tesztszornak tekinti. Jean-Pierre Robin: *Strauss-Kahn au chevet de la Hongrie, pays test du FMI*. Le Figaro 2009. 01. 15. „Az ősi pénzügyi válság óta de facto »prokonzullá« válna a magyar gazdaság felett. DSK azért jött, hogy kimondja, ilyen katasztrófára többé nem kerülhet sor.”
11. A reformerek, az ortodox liberális közgazdászok a nagy szerkezeti reformok elmaradására vezették vissza a magyar válságot, feledve, hogy a reformokat részben-egészben végrehajtó kelet-európai országok is válságba jutottak.
12. Hiába mondta ki Charles Dallara, az IIF – 360 nemzetközi pénzügyi intézet és kockázati alap érdekszervezetének – vezetője vagy Paul Krugman Nobel-díjas közgazdász, hogy a válság Nyugat-Európából tevődött át Kelet-Európára, se Európa nem hallgatott rájuk, se a magyar politika ekkor nem vette át az érvelésüket – Gyurcsány miniszterelnök fél évvel később érvelt vele. „Nyugat-Európa és az Egyesült Államok a felelős a jelenlegi pénzügyi válság kialakulásáért, ezért a Nyugatnak többet is kellene vállalnia a stabilitás megteremtésében, mint a feltörekvő országoknak. Nem igaz, hogy a magyar bankrendszer sérülékeny, a problémák a nemzetközi pénzügyi rendszer véráramán keresztül érték el az országot. Ennek terhéért pedig nem a magyar állampolgároknak kellene viselniük, hanem a nyugati országok kormányainak és pénzügyi intézményeinek.” Elismerően nyilatkozott arról, hogy Magyarország az elmúlt két évben jelentősen lefaragta a költségvetési hiányt, de az államháztartás finanszírozási igényét illetően további költségcsökkentést tartana szükségesnek. Ch. Dallara: *A magyar bankrendszer nem sérülékeny*. HVG online 2008. 09. 18. Charles Dallara 2009 elején sürgetőnek nevezte, hogy az IMF, a Világbank és a nagy országok jegybankjai összehangolt akcióval segítsék a feltörekvő országokat, ahová a magántőke áramlása radikálisan csökkent. Emlékeztetett arra, hogy 2008 októberében az amerikai jegybank átmenetileg dollárlikviditást nyújtott Brazília, Mexikó, Szingapúr és Dél-Korea jegybankjainak, és ugyanezt kellene tennie az európai jegybanknak az európai feltörekvő országok jegybankjaival. *A Push to Free Capital for Emerging Markets*. New York Times 2009. 02. 05.
- „Európa perifériáján vannak a legegésőbb problémák, ott, ahol a sok kis ország Latin-Amerika és Ázsia problémáihoz hasonló kríziseket él át: Lettország az új Argentína, Ukrajna az új Indonézia. De a nehézségek a nyugat-európai gazdaságokat is elérték: Nagy-Britanniát, Franciaországot, Olaszországot és mind közül a legnagyobbat, Németországot. Merkel asszonyból *Frau Nein* lett...” Paul Krugman: *European Crass Warfare*. New York Times 2008. 12. 15.
13. Orbán Viktornak szilárd meggyőződése 2008 októberében, hogy meg lehet és kell győzni az IMF-et és az EU-t, ne a Gyurcsány-kormányának adjon hitelt, hanem vagy egy szakértő kormányának, vagy szorgalmazza az előrehozott választásokat. Még 2009 januárjában is arról igyekezett meggyőzni a Budapestre látogató DSK-t, hogy az IMF ne támogassa a válságot előidéző Gyurcsány-kormányt, hanem kösse támogatását az előrehozott választásokhoz. Az IMF vezérigazgatója azt válaszolta, hogy az IMF nem avatkozhat be a magyar belpolitikába, de a maga részéről szívesen meghallgatja a Fidesz válságkezelő programját.
14. A magyar politikusoknak nehéz megemésztieniük, hogy az IMF-delegációvezetők néha gyenge szakmai felkészültségű, közepes intelligenciájú hivatalnokok, akiknek nincs kellő empátiájuk egy adott ország társadalmi-politikai problémáinak megértéséhez. A magyar miniszterelnök vagy pénzügyminiszter olyan színvonalú hivatalos személyekkel kénytelen tárgyalni, akik Magyarországon – és bárhol a világon – csoportvezetőségig vinnék. „Okos emberekkel mindenki megállapodásra tud jutni, de az életben szinte mindig buta emberekkel kell kiegyezni” – írta Montaigne. A buták, a nem értők beavatása és meggyőzése nehéz feladat. Csak akkor lehetséges, ha valakinek szilárd programja és meggyőző támogatói vannak a hivatalban a döntéshozók körében. Hiába próbálta Bajnai Gordon miniszterelnök a 2010-es költségvetési hiányt magasabbra srófolni 3,8 százaléknál azzal az érveléssel, hogy az IMF és az EU ezzel a megszorítással a szélsőjobboldalt szabadítja el – nem talált megértésre. (Szinte hallom Ante Markovic jugoszláv miniszterelnök könyörgését 1991-ből: „Háború lesz, ha Önök nem engednek.” Nem engedtek, és nyolc nap múlva dörögtek a fegyverek.)
15. „Tiszteletben tartom a németek hagyományos álláspontját, de mégis azt gondolom, hogy olyan pillanatban vagyunk, amikor egy kissé több képzelőerővel kellene rendelkezniünk, mint a múltban” – nyilatkozta D.S.K. ironikusan az európai közös fellépést kézzel-lábbal megakadályozó német állásponttal kapcsolatban.
16. World Economic Outlook (WEO) – Coping with High Debt and Sluggish Growth (October 2012).
17. Isaiah Berlin: *A meghajlított vessző*. In: *Az emberiség göcsörtös fája*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1996. 350–351, illetve 355.